

Helmut Bonninghausen

Osiedla robotnicze na terenie Ruhry i ich ochrona

Ochrona Zabytków 29/3 (114), 210-215

1976

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

niemożności wypełnienia zadań natury komunalnej dopuszcza zawarcie umowy o zmianie osoby prawnej lub sprzedaży danego obiektu. Jeśli do umowy nie dochodzi, odpowiednia rada narodowa może zmienić użytkownika albo ograniczyć jego prawne użytkowanie.

Paragraf 13 podaje, że każdy użytkownik ma obowiązek meldowania, jeśli w trakcie remontu obiektu ujawnią się elementy zabytkowe.

Rozdział IV dotyczy sprawy odwołań od decyzji wpisania obiektu na listę zabytków podlegających ochronie. Odwołania te rozpatruje nadrzędna rada lub w wypadku obiektu uwzględnionego w centralnej liście zabytków — minister kultury.

Rozdział V zawiera postanowienia karne. Za przewinienia spowodowane niedbalstwem może być wymierzona grzywna od 10 do 300

marek. Jeśli przewinienie było spowodowane chęcią zysku lub lekceważeniem interesu społecznego — grozi kara porządkowa do 1000 marek. Postanowienia te oparte są na „Prawie Zwalczenia Wykroczeń przeciw Porządkowi Publicznemu” (Gesetz zur Bekämpfung von Ordnungswidrigkeiten) z 1968 r.

Tak więc system ochrony zabytków w NRD został w przedstawionym dokumencie rozbudowany i poważnie wzmocniony. Należy się spodziewać, że będzie skutecznym narzędziem realnej ochrony obiektów. Wola stworzenia lepszych podstaw działania widoczna jest już w tym, że Izba Poselska jednogłośnie uchwaliła ten rozszerzony program ochrony zabytków. Dlatego można mieć nadzieję, że za tym aktem pójdą odpowiednie decyzje wykonawcze.

*prof. dr Kazimierz Malinowski
Muzeum Narodowe w Poznaniu*

A NEW LAW CONCERNING HISTORICAL MONUMENTS PROTECTION IN GERMAN DEMOCRATIC REPUBLIC

The present article deals with the „Law concerning Historical Monuments Protection” enacted in GDR in June, 1975, and replacing the one from 1961. Although the new Law refers in many respects to the old one, it also contains elements completely new and consequently it extends and consolidates the system of historical monuments protection in GDR. It includes, among others, a clause which gives significance to monument connected with German international and workers' movement. It also says that all administration authorities as well as social organizations should be made responsible for historical monuments protection and all historical mo-

numents should be accounted for in the central register. The Law states clearly that historical monuments protection should be included in the national plan for economic development; it also promotes the Institute of Historical Monuments Protection which is to initiate various forms of protection and utilization of monuments. A novelty of greatest importance was to appoint the Cabinet a body of control and to make it responsible for monuments protection. Allocation of funds to historical monuments protection is also considered to be of great significance. The new Law will most probably be followed by due executive decisions.

HELMUT BONNINGHAUSEN

OSIEDLA ROBOTNICZE NA TERENIE RUHRY I ICH OCHRONA

W latach ostatnich, kiedy ochrona i dokumentacja zabytków techniki rozwinęła się w samodzielną dziedzinę wzmogło się również zainteresowanie obiektami mieszkalnymi robotników w ośrodkach przemysłowych. Tym bardziej, że rozbiórki licznych osiedli na terenie Ruhry spowodowały konieczność wykonania natychmiastowej dokumentacji ich stanu zachowania, opracowania kryteriów wartości, jak również wszczęcia badań nad możliwościami i metodami ochrony.

Przed podjęciem właściwej problematyki spróbujmy rozważyć zagadnienie różnorodności

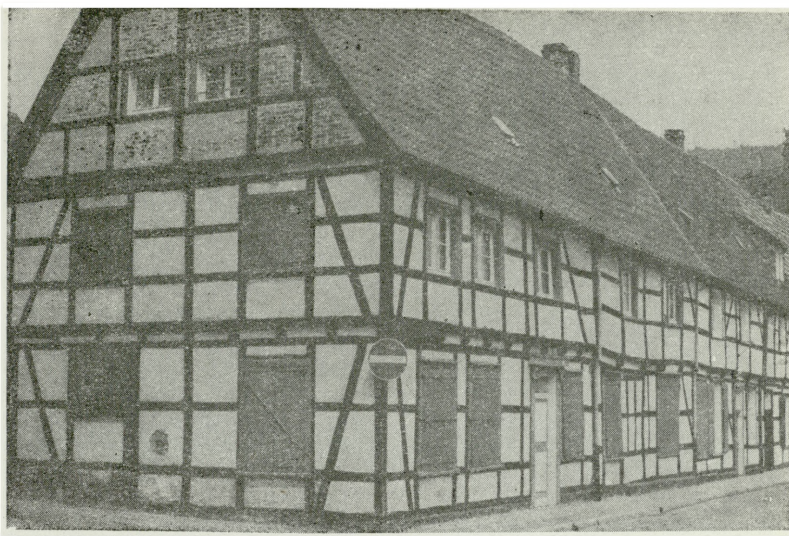
osiedli robotniczych pod względem architektonicznym.

Budownictwo mieszkaniowe dla robotników w Westfalii pojawiło się jeszcze przed industrializacją obszaru Ruhry. Wystąpiło wszędzie tam, gdzie nie było schronienia dla licznej rzeszy robotników zgrupowanych w pobliżu ośrodków przemysłowych.

Najstarsze osiedle robotnicze zachowało się w Hagen. Założono je w 1667 r. z nakazu Wielkiego Elektora. Osiedle to składało się z domów ustawionych szeregowo, mieszczących po 16 mieszkań. Aby sprostać zapotrzebowaniu

1. Hagen, dom „Lange Riege” zbudowany w 1667 r.

1. Hagen, „Lange Riege” House built in 1667

armii na broń, werbowano płatnerzy z Solingen i tu lokowano. Od tego czasu zakładanie mieszkań robotniczych służy jako środek dla przyciągania i osiedlania niezbędnej siły roboczej.

Podobny przykład pochodzi z Unna. Tutaj w osiemdziesiątych latach XVIII w. założono osiedle dla robotników królewskiej warzelni, które również składało się z domów szkieletowych (z tzw. muru pruskiego), ustawionych szeregowo.

W 1826 r. założono hutę szkła w Gernheim koło Minden, przy której każdy rząd domów mieszkalnych posiadał ogródki oraz budynki gospodarcze (stajnię, szopę itd.).

W okresie wczesnej industrializacji okręgu Ruhry, do połowy ubiegłego stulecia, kiedy była tu jeszcze prowadzona budowa kopalń, propagowano tzw. „Kotten” — chałupy, jako najlepszą formę mieszkań zarówno dla chłopów, którzy uprawiali ziemię i jednocześnie

dorabiali pracą w kopalni, jak i dla górników, którzy po pracy zajmowali się małymi gospodarstwami.

Ekspansja budowy kopalń na północ od Emischer i następnie do okręgu Lippe spowodowała zakładanie na dużą skalę osiedli mieszkaniowych dla potrzebnej siły roboczej, płynącej ze wschodu Niemiec i Polski. Tak powstał wyróżniający się na terenie Ruhry typ osiedla „Kolonie”: jak na sznur nawleczone, jednakowe ceglane domy mieszkalne dla dwóch do czterech rodzin, w większości półtorapiętrowe, z oddzielnym wejściem do każdego mieszkania, wyposażone w budynek gospodarczy i ogród. Taka forma mieszkań odpowiadała potrzebom osiedlającej się tu klasy robotniczej.

Kolonie kopalni „Königsborn” w Unna, wybudowane w latach 1886—1890, reprezentują następujące typowe założenie planistyczne: kuchnia i pokój na parterze oraz dwa pokoje sypialne na piętrze. W latach 1898—1906 zo-

2. Unna, dom zbudowany w końcu XVIII w. dla robotników z warzelni soli

2. Unna, dwelling-house built at the end of the 18th century and meant for the salt-works workers

3. Gernheim koło Minden, mieszkania robotników z huty szkła zbudowane w 1826 r.

3. Gernheim near Minden, living quarters of the glass-works workers built in 1826

stała wybudowana „Alte Kolonie” w Dortmund-Eving. To osiedle ukazuje już znaczny postęp myśli architektonicznej. Jednostajne, monotonne rzędy jednakowych domów zastąpiono miejskimi założeniami ulic, przy których zamiast takiej samej formy fasad wprowadzono wielokrotność form budynków, różniących się całkowicie w kształcie i materiale: ceglanych, tynkowanych i szkieletowych. Na prostokątnym placu pośrodku osiedla znajdowały się takie elementy infrastruktury, jak pralnia, łaźnia, szkoła itd., ponadto ogród o charakterze założenia parkowego oraz plac zabaw.

Następna faza budowy mieszkań robotniczych urzeczywistniła promieniujące z Anglii idee miast-ogrodów. Tak powstały liczne kolonie jako miasta-ogrody. Pewnym typowym, jakościowo wyróżniającym się przykładem jest tu osiedle Kruppa Emscher-Lippe w Datteln, wybudowane w ostatnich latach przed pierwszą wojną światową. Plan tego osiedla ukazuje starannie opracowaną siatkę ulic o nieregularnym przebiegu, miejscami przybierających formę placów, z włączeniem do układu starego drzewostanu i wprowadzeniem miejskiej w charakterze zabudowy, składającej się z domów szkieletowych. Przy planowaniu tego typu osiedli zawsze starano się o urozmaiconą i zaskakującą perspektywę. Ideą ich kształtowania była malarskość, czemu odpowiadała architektura operująca małą skalą i odpowiednią formą detalu. W całości, poprzez wyważone proporcje i pełne umiaru zestawienia takich samych elementów powstały wysokiej rangi kompozycje architektoniczne. Jakości tej formy zewnętrznej odpowiadało interesujące i postępowe założenie planistyczne. Ideą przewodnią był tu architektoniczny obraz małych miasteczek i wsi.

Taki sposób kształtowania osiedli, podniesiony do rangi ideału-wzorca, doprowadził w nieco późniejszym okresie do duchowej prostoty „architektury rodzimej” — „Blut und Boden”.

Oczywiście ten kierunek rozwoju nie był jedyny i obowiązujący, o czym świadczy wybitne pod względem architektonicznym osiedle z 1922 r. Osiedle Vittinghoff w Gelsenkirchen ze względu na swą funkcjonalną architekturę — „Neuen Sachlichkeit” — jest pełnowartościowym przykładem architektury osiedlowej lat dwudziestych, powstałej w warunkach miejskich.

Po przedstawieniu tego fragmentarycznego zarysu architektury osiedlowej w okręgu Ruhry przejdźmy do charakterystyki stanu zachowania zabudowy. Ogólnie stan budowlany określany jest jako dobry, zwłaszcza obiektów ceglanych, ze względu na prosty i solidny sposób ich budowania. Wymagają natomiast remontu przeważnie młodsze obiekty tynkowane, ze swymi często skomplikowanymi rozwiązaniami dachów. Z reguły główną przyczyną ich nie najlepszego stanu jest wadliwe użytkowanie i brak opieki, zadbany wygląd zewnętrzny budynków jest tu wyjątkiem.

Od często zniszczonej fasady bardzo korzystnie odcina się stan mieszkań; własnymi środkami prowadzi się prace renowacyjne i remonty oraz przebudowy, dawne budynki gospodarcze przebudowywane są z reguły na łazienki i WC. Niewielka powierzchnia mieszkań (poniżej przeciętnej) jest wyrównywana ogrodem i wolną przestrzenią od zabudowy. Czynsz w wysokości 80—160 DM — jest niezwykle niski. Struktura ludności określa wysoka średnia wieku, a tym samym bardzo duży udział emerytów i inwalidów, którzy z uwagi na możliwości czasowe zajmują się pracą w ogrodzie i budynkach gospodarczych.

Część tego typu osiedli jest zagrożona rozbiórką, ponieważ znaczny ich procent został już bezapelacyjnie wyburzony w ostatnim dwudziestolecu i zastąpiony przez wielkie domy mieszkalne. Mieszkańcy z przyczyn powszechnie znanych pragną ochronić swoje domy. Rozbiórka takich osiedli znaczy bowiem więcej niż można to ująć w kilku lapidarnych zdaniach; zmiany socjalne spowodowane dużo wyższym komornym, utrata możliwości spędzania wolnego czasu oraz — co ma zasadnicze znaczenie — utrata sąsiedzkich stosunków. Los starszych ludzi, którzy po przeprowadzce do nowych bloków umierali w przeciągu tygodnia lub miesiąca na skutek socjalnej izolacji, nie jest przesadzoną plotką, lecz udowodnionym faktem.

Dla właścicieli, po unieruchomieniu kopalń, osiedla przestają być rentowne, zważywszy na potencjalną wartość budowlaną tych obszarów, często położonych w centralnej części miasta. I w tym leży problem ochrony osiedli robotniczych; logika kapitalistycznego praktycyzmu gospodarczego przyczynia się do zastępowania tej bardzo luźnej zabudowy przez tzw. „Verdichtung”, czyli zagęszczenie. Jest to znamienna metoda przy centralnie położonych

4. Hattingen, Zagłębie Ruhry, chatupa górnika z połowy XIX w.

4. Hattingen, the Ruhr Coal Field, a miner's cottage dating from the half of the 19th century

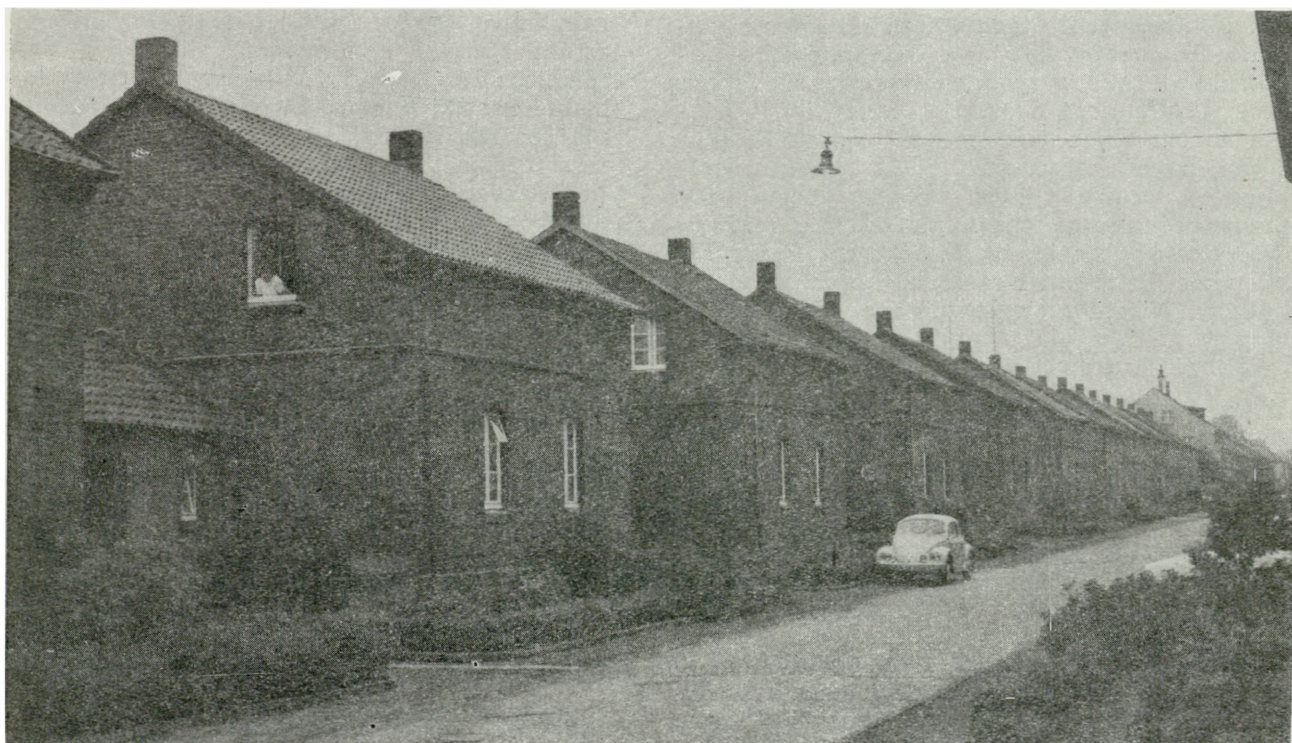

osiedlach w miastach mniej dotkniętych kryzysem węglowym. W gospodarzo słabszych gminach robotniczych, gdzie droższe nowe mieszkania nie mogą być wynajmowane, nie ma zainteresowania rozbiórką osiedli, mimo że istniejący tam rzekomo gorszy stan budowlany i brak instalacji sanitarnych wskazywałby na konieczność rozbiórki. Dla problematyki ochrony zabytków wyłania się w tej sytuacji następujące zadanie: ochronić, ocalić wartościowe dzieła budownictwa

przeszłości przed zniszczeniem, możliwie szybko opracować założenia do ratowania jak największej liczby obiektów.

Z ogólnej liczby osiedli robotniczych w Westfalii powinny być objęte ochroną te, które wyróżniają się pod względem architektonicznym i budowlanym jako elementy zabudowy miejskiej. Ponadto szczególną uwagę należy zwrócić na osiedla mniej znane.

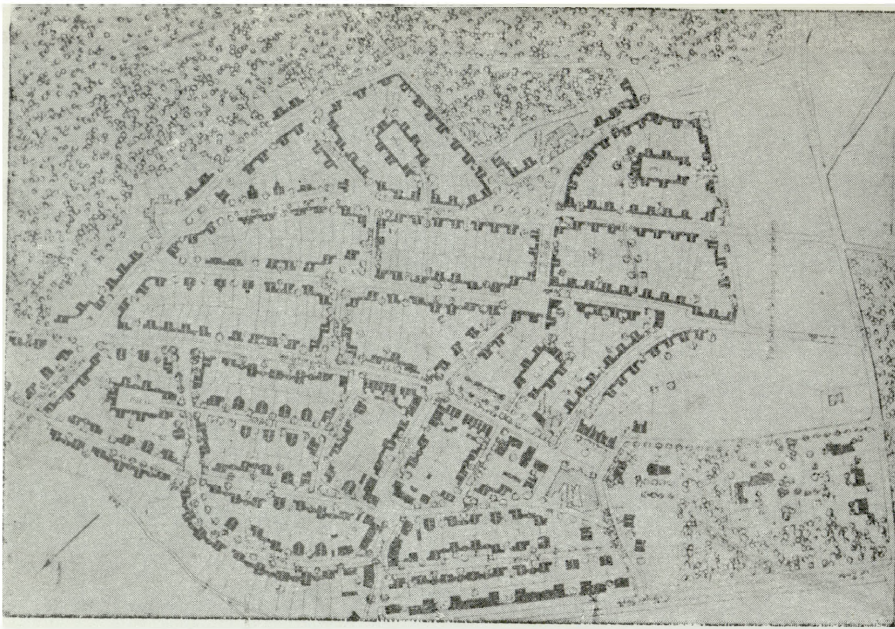
W praktyce, w każdym mieście obszaru Ruhry trzeba odnaleźć wszystkie zachowane osiedla,

5. Unna, osiedle zw. Kolonia należące do kopalni Königsborn

5. Unna, the settlement called „Colony” belonging to Königsborn Mine

6. Datteln, plan osiedla górniczego zw. Emscher-Lippe zbudowanego w 1911 r.

6. Datteln, a plan of the mining settlement called Emscher-Lippe, built in 1911

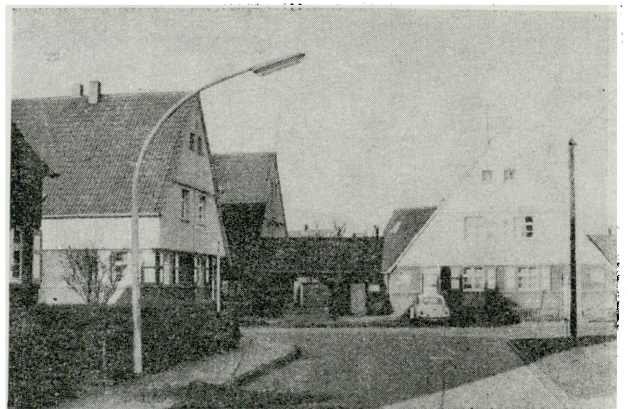
wykonać dokumentację fotograficzną i zgodnie z kryteriami konserwatorskimi ocenić je. Zasięg takiej pracy jest ograniczony, ponieważ w jednym tylko mieście takim, jak Dortmund, znajduje się ponad 60 osiedli, z których 16 oceniono jako zabytkowe. W Gelsenkirchen 26 osiedlom przyznano rangę zabytku — wszystkich jest około 50.

Zgodnie z art. 14 rozdziału 2 konstytucji dla Północnej Nadrenii-Westfalii „zabytki sztuki, historii i kultury oraz natury i krajobrazu znajdują się pod opieką państwa, gminy czy związku gmin”. Do tego wlicza się również zabytki będące przykładami wcześniejszego budownictwa. We wszystkich wypadkach o tym, co jest zabytkiem, decyduje konserwator. Osiedla są określone jako zabytki łącznie z miastami, na co konserwator, jako „rzecznik publicznej sprawy”, musi zwrócić uwagę przy planowaniu prac konserwatorskich czy wniosków do wyburzenia. W związku z tym wydaje się wiele instrukcji i zarządzeń o ochronie zabytków. Niestety ciągle nie ma odpowiedniej ustawy, która mogłaby w tym wypadku zagwarantować skuteczną politykę konserwatorską.

Wspomniano wyżej o pewnych kryteriach leżących u podstaw klasyfikacji i wartościowania osiedli przez konserwatora. Należy tu dodać jeszcze, że nie jest to nieomylna recepta na obiektywną ocenę wszystkich obiektów. Kolonie robotnicze, jako zabytki świata pracy, muszą być oceniane według nowych kryteriów wartościujących. Przede wszystkim trzeba wykonać szczegółową dokumentację wszystkich osiedli zabytkowych. I dopóki to nie nastąpi, przy każdej ocenie należy dodać: „z zastrzeżeniem do lepszego rozeznania”; skala ocen nie może być sztywna i jej ramy powinny być ujęte szeroko. Ocena tradycyjnym sposobem według czysto formalnych kategorii,

jak np. według ukształtowania fasad, jest niewystarczająca i prowadzi do zbyt ogólnych wniosków, niewiele bowiem do rozważań dotyczących osiedli robotniczych wnoszą spostrzeżenia na temat fasad przeciętnych, pojedynczych obiektów. Dopiero suma czynników architektonicznych, urbanistycznych, społecznych, ekonomicznych i historycznych umożliwia próbę oceny osiedla, której ostateczny wynik zależny będzie od kryterium, jakie oceniający uważać będzie za istotne.

Należy zaznaczyć przy tym, że konserwator zabytków, oprócz przyjętego przez historię sztuki sposobu analizowania zabytków, musi również uwzględnić i rozważyć aspekty społeczne danego osiedla. Związki i uwarunkowania społeczne okazują się tutaj często cechami rozstrzygającymi o konieczności ochrony obiektu. W związku z tym należałoby stworzyć spe-

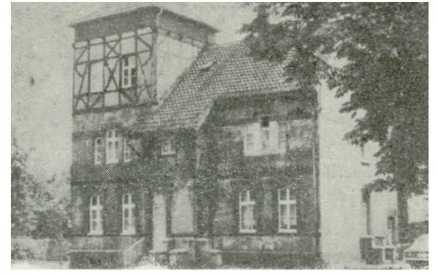
7. Datteln, fragment osiedla górniczego zw. Emscher-Lippe

7. Datteln, a part of the Emscher-Lippe mining settlement

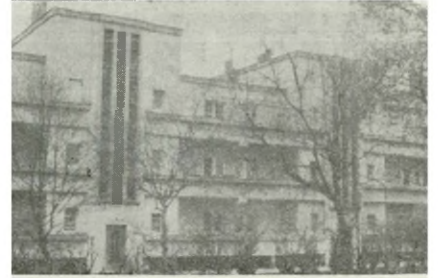
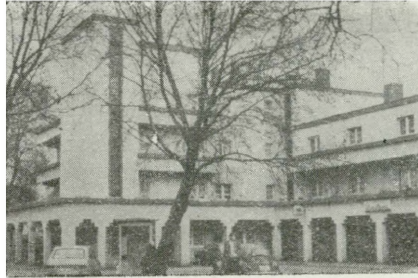
8. Dortmund-Eving, budynki z tzw. Starej Kolonii

8. Dortmund-Eving, buildings of the so-called „Old Colony”

9. Gelsenkirchen, fragmenty osiedla Vittinhoff założonego 1- 1922 r.

Gelsenkirchen, parts of the Vittinhoff settlement founded in 1922

10. Plakat wydany przez Bürgerinitiative w Gelsenkirchen: mieszkańcy osiedla „Flös Dickebank” protestują przeciw rozbiórce ich domów

10. A poster issued by Bürgerinitiative in Gelsenkirchen: inhabitants of the „Flös Dickebank” settlement are protesting against demolition of their houses

cyjny instrument prawny, będący do dyspozycji konserwatora. Powinien być on wydany w formie państwowego zarządzenia, obejmującego również i te osiedla, które pozostają poza kompetencjami konserwatora. Jest w tym tylko pewien dylemat, ponieważ kryteria socjalne odnoszą się zarówno do osiedli mniej interesujących, jak i do tych wybranych przez nas, objętych ochroną. W tym wypadku decyzje

nie mogą być podejmowane schematycznie, ale zawsze po wnikliwym rozważeniu wszystkich indywidualnych cech i warunków danego obiektu.

Osiedla nie objęte prawną ochroną należy otaczać opieką konserwatorską poprzez uświadamianie tej problematyki zarządom budowlanym gmin osiedlowych, popieranie działalności grup uniwersyteckich i kół roboczych, które służą radą i często energiczną pomocą mieszkańcom osiedli.

Ci ostatni zaczynają solidarnie bronić swych słusznych praw do mieszkania w osiedlach. Nie mogą jednak wpłynąć na decyzje, które są podejmowane bez ich udziału. Traktowanie mieszkania i otoczenia jako swoistego rodzaju towaru nie odpowiada też aktywniejszej części opinii publicznej.

Wyniki takiej postawy są już zauważalne: pewna liczba wniosków do rozbiórki czeka jeszcze na ostateczne decyzje.

W najbliższym czasie okaże się, czy przyznany zostanie priorytet tym, którzy bez przeszkód zwiększają swoje zyski, czy tym, którzy poprzez pracę zdobywają prawa do otoczenia, w którym żyją.

Helmut Bonninghausen
Landesamt für Denkmalpflege
Westfalen — Münster

Tłumaczenie: Jerzy Kalicki

WORKMENS SETTLEMENTS AT THE AREA OF THE RUHR COAL FIELD AND THE PROBLEM OF THEIR PROTECTION

Workmen's settlement had appeared at the territory of Westphalia before the process of industrialization of the Ruhr area began. The oldest settlement dating from 1667 has been found in Hagen. Subsequent settlements were founded in 18th-, 19th- and 20th centuries. The article deals with town — planning principles underlying establishment of workmen's settlements, with technologies applied and material used in building of worker' houses. Although the majority of buildings are preserved in a good state, some of them, however, need immediate restoring,

which is caused by the fact that for a long time they have been used improperly.

The workers inhabiting those settlements want to preserve their houses and cannot agree to their demolition. The author is of the opinion that there should be worked out plans of workmen's settlements preservation although no respective regulations have been issued so far. In the conclusion the author suggests preparing criteria for the workmen's houses evaluation.